

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 355.08:364-787.24

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.57.26-31>

Катерина АКСЬОНОВА, асп.

ORCID ID: 0009-0009-3845-3009

e-mail: aksonovakaterina@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

**РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ
СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ**

Вступ. В умовах сьогодення великого значення набуває фахова допомога, спрямована на відновлення психічного та соціального добробуту, економічної стабільності громадян України. Серед ряду соціальних практик, затребуваних і актуалізованих в умовах сучасних викликів, провідне місце належить соціально-реабілітаційній роботі. Розглянуто реалії та перспективи соціальної реабілітації у сучасному українському соціумі. Досліджено важливість соціальної реабілітації як засобу вирішення потреб сімей військовослужбовців і полегшення труднощів, з якими вони стикаються на багатьох рівнях.

Методи. У процесі дослідження застосовано методи теоретичного аналізу наукових публікацій, порівняльного аналізу нормативно-правових документів, методи когнітивно-поведінкової терапії, навчання релаксації та управління стресом. Проаналізовано соціальні трансформації, вплив змін і потрясінь в умовах воєнного часу. Виокремлено виклики українському суспільству, спричинені військовою агресією росії проти України, зокрема фінансова нестабільність, психічні травми, соціальна ізоляція та напруженість у сімейних стосунках. Вказано на роль соціальної реабілітації у забезпеченні комплексного підходу до підтримки сімей військовослужбовців з урахуванням їхнього фізичного, психологічного та соціального добробуту.

Результати. Визначено структурні компоненти соціальної реабілітації сімей військовослужбовців, проаналізовано підходи зарубіжних та українських дослідників, практиків щодо розкриття цієї проблематики. Висвітлено сучасні соціально-реабілітаційні ініціативи, які реалізують державні установи, неприбуткові та благодійні організації.

Висновки. Розглянуто перспективи вдосконалення програм соціальної реабілітації, які виступають за розширення доступу до послуг у сфері забезпечення психічного здоров'я, покращення систем фінансової підтримки, розширення можливостей освіти для дітей та покращення допомоги у працевлаштуванні для подружжя. Актуалізовано проблеми соціальної реабілітації сімей військовослужбовців, які в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну виокремлюються в теорію і практику соціальної реабілітації. Запропоновано шляхи надання необхідної підтримки сім'ям військовослужбовців, які дозволять їм подолати труднощі війни та налагодити своє життя заново.

Ключові слова: відновлення, дистрес, психологічна травма, реадaptaція, ресоціалізація, соціальна реабілітація, соціальна робота.

Вступ

В умовах сьогодення великого значення набуває фахова допомога, спрямована на відновлення психічного та соціального добробуту, економічної стабільності громадян України. Серед ряду соціальних практик, затребуваних і актуалізованих в умовах сучасних викликів, провідне місце належить соціально-реабілітаційній роботі, основна суть якої полягає у відновленні здатності ресурсу життєстійкості (резильєнтності), зростанні і розвитку особистості в умовах повноцінного, сповненого надії, оптимістичного осмислення життя. Зауважимо, що соціальна реабілітація фокусується не лише на окремій особі та її відновленні в усіх сферах суспільного життя, а й на соціальних групах (сім'ях, спільнотах, громадах), зміни в яких викликані впливом чинників кризового характеру в умовах сучасності.

Передумови. Соціальна реабілітація як сегмент соціальної роботи орієнтована на реалізацію державної соціальної політики та соціального захисту населення, актуалізує магістральні шляхи ефективного вирішення назрілих у суспільстві проблем.

Нормативно-правове забезпечення соціальної реабілітації в Україні орієнтовано на міжнародні стандарти. Правовий базис соціальної реабілітації містить ряд нормативних документів, серед яких стрижневими є Закони України: "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю" (2001); "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" (2005); "Про вищу освіту" (2014); "Про освіту" (2017); "Про запобігання та протидію

сімейному насильству" (2018); "Про соціальні послуги" (2019); "Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад" (2020); "Про внесення змін до Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" (2022); "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" (2023).

Серед загальних проблем соціальної реабілітації в сучасному українському суспільстві незаперечно важливого значення набуває теорія і практика соціальної реабілітації сімей військовослужбовців. Ступінь розвитку проблеми соціальної реабілітації сімей військовослужбовців в умовах війни в Україні останнім часом широко досліджується та обговорюється. Вплив збройного конфлікту на родини військовослужбовців привернув увагу дослідників, політиків та організацій, які займаються наданням підтримки та допомоги означеній соціальній групі. Загалом рівень розвитку соціальної реабілітації сімей військовослужбовців в Україні прогресує. Останні дослідження та публікації (О. Байдарова, Т. Лях, О. Кузнецова, Н. Олексюк, О. Онипченко, О. Чуйко) висвітлюють багатогранні виклики, з якими стикаються родини військовослужбовців, включаючи психологічну травму, фінансову нестабільність, соціальну ізоляцію та напругу в сімейних стосунках. Важливість вирішення цих проблем через ініціативи соціальної реабілітації загально-визнана. Дослідження пролили світло на ефективність існуючих програм і наголосили на необхідності вдосконалення, особливо у сферах підтримки психічного

здоров'я, фінансової допомоги, соціальної інтеграції та систем підтримки сім'ї.

Теоретичний аналіз означеної наукової проблеми демонструє, що, незважаючи на прогрес у розумінні та вирішенні проблем, з якими стикаються сім'ї військових, достатньо затребуваними є наукові розвідки та практики щодо оптимізації сучасного стану процесу соціальної реабілітації сімей військовослужбовців. Надважливими на сьогодні є подальші дослідження в контексті заявленої наукової та практичної проблеми, довгострокові ініціативи щодо соціальної реабілітації сімей військовослужбовців, обґрунтування та актуалізація найкращих практик та дослідження додаткових послуг підтримки. Постійна співпраця між державними установами, некомерційними організаціями, громадами та сім'ями військовослужбовців має вирішальне значення для забезпечення успішної реалізації та задоволення потреб сімей військовослужбовців в умовах сучасних реалій.

Доцільно взяти до уваги, що окремі аспекти становлення та розвитку соціальної реабілітації в структурі соціальної роботи України висвітлено в працях зарубіжних та вітчизняних дослідників: С. Декел, Д. Зубовський, Л. Калхун, Г. Лазос, О. Мельник, В. Осодло, Л. Піентрантоні, Г. Праті, Р. Тедексі, Т. Цюллнер, О. Чуйко, М. Шреверс та інших (Чуйко та ін., 2021).

Варто зазначити, що війна в Україні вплинула на велику кількість сімей, які отримали важку психотравму та потребують своєчасної й ефективної медичної, психологічної, педагогічної та соціальної допомоги. А тому якість соціальної реабілітації, її адресність, дієвість є надважливими пріоритетами державної соціальної політики в Україні. Незаперечно важливою є соціальна реабілітація для населення України, різних соціальних груп, до яких належать і сім'ї військовослужбовців.

Соціальна реабілітація як процес і соціальне відновлення передбачає повернення особистості до участі в різних сферах діяльності суспільства, реінтеграцію в суспільство. Зазначимо, поняття участі у цьому контексті є ключовим, оскільки "усвідомлення себе частиною суспільства, суб'єктом, здатним вплинути на власну соціальну ситуацію є найпотужнішим особистісним ресурсом" (Чуйко та ін., 2021).

Актуальність. Пріоритетними векторами соціальної реабілітації цілком справедливо і виправдано науковці вважають реінтеграцію. Реінтеграція є індивідуальною відповідальністю клієнта, що вимагає від соціуму дієвих та перспективних зусиль, серед яких "прийняття та співчуття є надважливими" (Чуйко та ін., 2021).

У процесі соціальної реабілітації особистості, зокрема такої соціальної групи, як сім'ї військовослужбовців, важливою складовою є робота з травматичним досвідом і втратою. Дослідження підтверджують наявність зв'язку між психічним розладом, травмою та втратою. Виявлено, що особи, яких було госпіталізовано, мають 30 % психотичних епізодів, які є реактивними, тобто спричиненими життєвими подіями та переживаннями. Більше того, від 60 до 90 % осіб, які пережили психотичний епізод, мали травматичний досвід у дитинстві. З'ясовано також, що переживання психозу й подальша госпіталізація спричиняють посттравматичний стресовий розлад у 40 % пацієнтів (Герасименко, Скрипніков, & Ісаков, 2023). Означені результати досліджень мають безпосередній стосунок до сімей військовослужбовців, оскільки кожен із травматизованих в абсолютній більшості випадків має родину.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є теоретичний аналіз реалії соціальної реабі-

літації сімей військовослужбовців в умовах війни, визначення перспективи подальшої роботи з ними. Виходячи з цього, завдання наукового дослідження такі:

- дослідити наукову проблему в соціально-педагогічних, психологічних, науково-прикладних дослідженнях;
- визначити й охарактеризувати поняття "соціальна реабілітація сімей військовослужбовців", його сутнісні характеристики;
- проаналізувати міжнародний та вітчизняний досвід соціальної реабілітації сімей військовослужбовців в умовах війни;
- теоретично обґрунтувати методологію соціальної реабілітації.

Методи

У процесі дослідження застосовано методи теоретичного аналізу наукових публікацій, порівняльного аналізу нормативно-правових документів, методи когнітивно-поведінкової терапії, навчання релаксації та управління стресом. Проаналізовано соціальні трансформації, вплив змін і потрясінь в умовах воєнного часу. Виокремлено виклики українському суспільству, спричинені військовою агресією росії проти України, зокрема фінансова нестабільність, психічні травми, соціальна ізоляція та напруженість у сімейних стосунках. Вказано на роль соціальної реабілітації у забезпеченні комплексного підходу до підтримки сімей військовослужбовців з урахуванням їхнього фізичного, психологічного та соціального добробуту.

Результати

Методологія соціальної реабілітації сімей військовослужбовців передбачає системний підхід до вирішення унікальних проблем і потреб, з якими вони стикаються, та охоплює різні методи та стратегії надання підтримки, допомоги та розширення можливостей сім'ям військовослужбовців.

У методиці соціальної реабілітації сімей військовослужбовців доцільно розглянути декілька важливих елементів.

Оцінювання потреб (проведення ретельного оцінювання потреб має вирішальне значення для розуміння конкретних проблем, з якими стикаються родини військовослужбовців; це оцінювання містить безпосередню взаємодію з родинами, наприклад, опитування, інтерв'ю або обговорення у фокус-групах і спрямована на визначення сегментів, які потребують втручання та підтримки, включаючи психологічне благополуччя, економічну стабільність, соціальну інтеграцію та сімейну динаміку).

Мультидисциплінарний підхід (соціальна реабілітація сімей військовослужбовців потребує мультидисциплінарного підходу і передбачає співпрацю між професіоналами з різних галузей, такими як соціальні працівники, психологи, консультанти, фінансові консультанти та юридичні експерти; міждисциплінарна команда працює разом, щоб надати всебічну підтримку в адаптації до конкретних потреб і обставин кожної сім'ї (Кияниця, & Петрович, 2017)).

Психологічна підтримка (родини військових часто переживають психологічні травми та стреси через воєнні умови; психологічна підтримка має вирішальне значення в процесі соціальної реабілітації і може включати індивідуальні та групові терапевтичні сеанси, консультування, втручання, орієнтовані на травму та оцінювання психічного здоров'я, а також такі методи, як: когнітивно-поведінкова терапія, навчання релаксації та управління стресом які, зазвичай, використовуються, щоб допомогти членам сім'ї впоратися з емоційними проблемами та сприяти загальному благополуччю).

Фінансова підтримка та підтримка працевлаштування (соціальна реабілітація має відповідати фінансовій стабільності та потребам у працевлаштуванні сімей військовослужбовців і може включати надання допомоги у фінансовому плануванні та складанні бюджету, пропонування програм навчання та працевлаштування, надання сім'ям фінансових ресурсів і грантів, а також полегшення доступу до можливостей освіти та професійного навчання).

Мережі інтеграції та підтримки спільноти (створення почуття причетності та соціальної інтеграції є важливим для успішної реабілітації сімей військовослужбовців, ініціативи мають бути спрямовані на сприяння їхній інтеграції в місцеві громади та зміцнення мереж підтримки і можуть містити організацію громадських заходів, створення груп підтримки однолітків, сприяння зв'язкам із місцевими організаціями та сприяння можливостям волонтерства, які заохочують взаємодію з цивільними).

Освіта та розвиток навичок (доступ до освіти та можливостей підвищення кваліфікації відіграє життєво важливу роль у соціальній реабілітації сімей військових і надає освітню підтримку дітям, стипендії чи допомогу в оплаті навчання, що дозволяє їм досягати своїх академічних цілей (Тохтамиш, 2014). Крім того, пропонування програм розвитку навичок для дорослих може покращити їхні перспективи працевлаштування та кар'єри, сприяючи їхньому довгостроковому соціальному та економічному добробуту).

Пропаганда політики та обізнаність (адвокація змін у політиці та підвищення обізнаності про виклики, з якими стикаються родини військовослужбовців, є невід'ємною частиною методології соціальної реабілітації, що передбачає тісну співпрацю з політиками, державними установами та зацікавленими сторонами для захисту покращених систем підтримки, збільшення фінансування та політичних реформ, спрямованих на задоволення унікальних потреб сімей військових).

Моніторинг та оцінювання (регулярний моніторинг та оцінювання є важливими складовими методології соціальної реабілітації, що дозволяє оцінити ефективність програми, визначити сфери для покращення та виміряти вплив; методи моніторингу та оцінювання можуть передбачати збір даних, механізми зворотного зв'язку, дослідження задоволеності та відстеження довгострокових результатів для сімей військових).

Виокремлена й означена вище методологія та методика соціальної реабілітації сімей військовослужбовців передбачає мультидисциплінарність і системний підхід, які відповідають конкретним потребам. Проводячи ретельне оцінювання потреб, надаючи психологічну підтримку, фінансову допомогу та допомогу у працевлаштуванні, сприяючи інтеграції громади, сприяючи освіті та розвитку навичок, відстоюючи зміни політики та забезпечуючи постійний моніторинг та оцінювання, ініціативи соціальної реабілітації можуть ефективно підтримувати сім'ї військових на шляху до відновлення та добробуту.

Дослідження змісту та структури соціальної реабілітації з різними соціальними групами пов'язане з базовими психологічними поняттями означеного процесу. Доцільно звернутися до розкриття деяких базових понять, дотичних до заявленої у статті наукової теми.

Психотравма – це коли життєва подія чи ситуація, що зачіпає суб'єктивно значимі аспекти життєдіяльності людини, викликає глибокі емоційні переживання. Умовами виникнення та формування травматичних стресових розладів є не тільки безпосередня участь у бойових діях, але й "соціальні перетрубації в осіб, що вимушено

залишили свою домівку та можуть викликати дистрес" (Сапункова та ін., 2018).

Дистрес – психологічний стан, коли людина проявляє дезадаптивну поведінку, тому що не може адаптуватися до стресової події та її наслідків. Причинами дистресу, що призводять до розвитку порушень адаптації, є зміна звичайного середовища: незвичні умови життя, переміщення як усередині країни, так і переїзд до іншої держави, зміна мовного середовища та, як наслідок, – бар'єр під час спілкування, зміна культурних та релігійних традицій. За оцінками ООН, щонайменше 11,7 млн осіб змушені залишити свої домівки через воєнні дії на території України, з яких 5,5 млн знайшли прихисток за межами України, а 6,2 млн – переїхали до регіонів всередині країни (Герасименко, Скрипніков, & Ісаков, 2023). Соціальні реабілітологи та психологи ще не до кінця усвідомлюють масштаби дистресу в нашому суспільстві, не розуміють, якій кількості людей важливо надати соціально-психологічний супровід, короткострокові та довготривалі реабілітаційні заходи. Незаперечним є те, що соціальної реабілітації потребують не лише військові, які повертаються з фронту, а й їхні сім'ї (батьки, дружини, діти). Багато горя, ще не до кінця усвідомленого, принесла агресія росії проти України, адже є сім'ї, які пережили окупацію, інші – підтримують військовослужбовця з інвалідністю, деякі сім'ї не знають, чи живий їхній військовослужбовець, є сім'ї, які додають всіх зусиль, щоб повернути військовослужбовця з полону, а деякі сім'ї переживають втрату військовослужбовця (батька, чоловіка, брата). Усі ці люди потребують психологічної допомоги та соціальної реабілітації різного характеру, але обсяг і якість ресурсів, що можуть бути їм надані, на жаль, обмежені.

Зазначимо, важливим етапом допомоги особам, що пережили психотравму чи дистрес, є реабілітаційна робота з ними. Реабілітаційна робота – це "комплексна співпраця соціально-економічних, медичних, професійних, психологічних та інших структур на державному рівні для попередження розвитку патологічних процесів, котрі можуть призвести до тимчасової або стійкої втрати працездатності. Результатом реабілітаційної роботи є формування у людини активного ставлення до порушення його здоров'я та відновлення позитивного ставлення до життя, сім'ї та суспільства загалом" (Кияниця, & Петрочко, 2017).

Зауважимо, що в сучасному світі складовими реабілітації є профілактика, лікування, адаптація до навколишнього середовища та відновлення самостійної працездатності після психотравми. Останніми роками в усьому світі значно зросла зацікавленість у напрямі соціальної реабілітації. Соціальна реабілітація – це "процес, що відкриває особам, які перенесли дистрес та психічну травму, самостійно та повноцінно функціонувати в суспільстві" (Герасименко, Скрипніков, & Ісаков, 2023). Метою соціальної реабілітації є організація соціалізації кожного із членів сім'ї військовослужбовців та їхня адаптація в суспільстві. Для осіб, які перенесли психічну травму, необхідно реалізувати сукупність державних та суспільних заходів, спрямованих на відновлення соціального статусу особи й які сприятимуть полегшенню соціальної інтеграції людини в самостійну суспільну та родинно-побутову діяльність шляхом орієнтації у соціумі, соціально-побутовій адаптації, різних видів патронажу і соціального обслуговування.

Соціальна реабілітація базується на базових принципах, серед яких можна виокремити: партнерство, різнобічність зусиль, єдність психосоціальних і біологічних методів впливу, ступінчастість прикладених зусиль,

проведених впливів і заходів. Розглянемо основні етапи, або різновиди, соціальної реабілітації.

Ресоціалізація – це пристосування людини до життя в новому співтоваристві, навчання новим цінностям, ролям, нормам і правилам поведінки. Прикладом може бути еміграція, довготривала госпіталізація, набуття нового віросповідання, входження в інший соціальний клас тощо. В умовах надання допомоги військовослужбовцю з опорою на суспільство важливо активізувати його родичів, домогтися їхньої участі в соціальній реабілітації, оскільки саме на найближче оточення військовослужбовців випадає найбільше навантаження під час його ресоціалізації (Горбунова, 2016).

Реадаптація – сукупність заходів, що сприяють людині адаптуватись до умов праці, метою яких є поновлення втрачених або ослаблених реакцій людини. Цей етап реабілітації для хворих та їхніх родичів, спрямований на психосоціальний метод впливу, стимуляцію соціальної активності (трудова терапія, професійне навчання або перенавчання), спеціальну педагогічну роботу з психотерапевтичною спрямованістю, проводиться із хворими та їхніми родичами.

Соціальна реадaptaція – повторне звикання людини до соціальних умов, суспільства, праці після закінчення війни.

Варто зазначити, соціальна реабілітація передбачає мультифакторний та комплексний підходи, що забезпечують відновлення та сприяння психологічного здоров'я особистості і можливість почувати психологічне здоров'я. Соціальна реабілітація ґрунтується на різних варіантах інтервенцій з урахуванням характеру отриманої травми, природи особистості, значуще оточення, життєвої історії, наявного потенціалу та намірів.

Виокремлюють три етапи реабілітації особистості після тривалої травматизації: підготовчий, базисний і профілактичний (підтримувальний).

Перший етап – підготовчий етап. На цьому етапі найважливішим є спільна розробка технологій стосовно подальшої співпраці із психічно травмованою особистістю та розуміння того, як саме подолати недостатню мотивацію щодо власного психічного здоров'я, спільно шукати нові ефективні мотиватори, у співпраці з фахівцями виявити та активізувати мертві зони уваги стосовно можливостей досягнення психологічного благополуччя; розробити технологію переструктуризації травматичних спогадів і вражень, виробити нове ставлення до них як до ресурсу.

Другий етап – базисний етап. Основною ідеєю цього етапу є створення технології для покращення особистісного здоров'я шляхом відновлення здатності до життєтворення, що містить готовність особистості до самотрансформації, здатність до конструктивного реагування на несподіванки, виявлення бажання поліпшити способи самореалізації та бути відкритою особою до нових контактів. Пропонована технологія складається із:

1) технології відновлення творчого проектування власного майбутнього за допомогою зважених і відповідальних життєвих виборів;

2) технології апробації оновленого життєвого проекту за допомогою актуальних і оперативних життєвих завдань;

3) технології успішної реалізації поставлених завдань за допомогою все більш успішного перепристосування до мирного життя, компетентного практикування.

Третій етап – це профілактичний етап (підтримувальний). На цьому етапі в першу чергу надаються переваги розробці технології самопідтримки, самозбереження, самовідновлення.

Для підвищення ефективної соціальної реабілітації особистості всі технології трактуються у тривекторному персонально-просторово-часовому просторі, тобто під час розробки враховується "персональний, просторовий і часовий вектори життєконструювання у взаємопосилувальному впливі" (Самойленко та ін., 2018). У реаліях нашого часу перед фахівцями соціальної роботи, соціальними реабілітологами, психологами постає унікальне за складністю і значущістю завдання, оскільки практики соціальної реабілітації для такої соціальної групи, як сім'ї військовослужбовців в умовах війни, досі спеціально не розроблялися. Для успішної соціальної реабілітації людини дуже бажаним є інтенсивне заохочення її родичів, членів сім'ї до комплексних реабілітаційних заходів. Передумовою допомоги постраждалим під час війни та розвитку у створенні, відновленні, збереженні довірливих, емпатичних стосунків близьких людей важливим буде використання природного потенціалу сім'ї під час реабілітації фахівцями.

З огляду на вищезначений теоретичний аналіз соціальної реабілітації осіб і відповідно до заявленої у статті мети, актуалізуємо реалії соціальної реабілітації сімей військовослужбовців, що передусім містить практики на підвищення толерантності і практики сімейної взаємодії, які спрямовані на оптимізацію повсякденного сімейного життя військовослужбовців, внутрішньо та зовнішньо переміщених осіб, інших психотравмованих осіб. Практиками соціальної реабілітації сімей військовослужбовців в умовах сучасних реалій доцільно вважати такі:

- навчання прийомам і методам саморегуляції, самовиховання, самонавчання військовослужбовців та членів їхніх родин;

- зниження впливів негативних психічних станів за наявних умов життєдіяльності;

- формування позитивних мотивацій, активних соціальних настанов на життя та професію.

Усім, хто входить до близького оточення сімей військовослужбовців, постраждалих від травматичних подій, слід пам'ятати таке (Тохтамиш, 2014):

- для людини, яка пережила ненормальні катастрофічні події є нормальним (дистресові емоції) проявляти будь-які стресові реакції;

- помилкою є прохання забути, не думати, переналаштуватися від багаторазового повторення одних і тих самих жаклих історій, для людини це нормально, і навіть корисно;

- неприпустимо відмовляти постраждалій людині в зустрічах, розмовах, посилаючись на власну зайнятість.

Зазначимо, живильним середовищем, яке дозволяє постраждалій людині поступово відтанути, довіритися, повірити в самого себе, є відкритість, терпіння, безумовне прийняття з боку значимих близьких та родичів. Якщо у військовослужбовця ще немає власної сім'ї, а стосунки з родичами, батьками, друзями далекі від ідеальних, важливо долучати його до груп волонтерів, груп ветеранів, груп взаємопідтримки, стимулювати спілкування з однодумцями у соціальних мережах. Організаторам груп важливо дотримуватися балансу між близькістю і дистанціюванням, між надмірною вірою людини в можливість самопомогти та пасивністю, інфантильним очікуванням, що хтось все вирішить і владнає.

Соціальну реабілітацію сімей військовослужбовців доцільно визначити як мультифакторний, комплексний процес відновлення і підтримки психологічного здоров'я кожного члена сім'ї, здатність відчувати психологічне та соціальне благополуччя, що передбачає варіативність

інтервенцій з урахуванням як характеру отриманої травми, так і природи особистості, її життєвої історії, значущого оточення, наявного потенціалу, намірів.

Залежно від характеру психічної травми та її наслідків, багатьом сім'ям військовослужбовців може бути потрібна підтримка та соціальна реабілітація. Слід усвідомлювати, що один із членів сім'ї, який переживає сильний стрес чи психологічну травму, впливає на цілу сім'ю. Необхідно зважати на вплив травматичної події на всіх членів родини, за необхідності оцінити цей вплив і розглянути питання про надання відповідної підтримки – психологічної освіти, відвідування груп самопомогі та груп підтримки, сімейної психотерапії. Потрібно звернути увагу і на ту обставину, що травматична подія може охопити всю сім'ю, і для психічного одужання, особливо після травми, "важливу роль відіграє практична та соціальна підтримка" (Єпіфанов, 2020).

Для ефективної соціальної реабілітації у процесі роботи із сім'ями військовослужбовців доцільним є застосування таких видів діяльності:

- *соціальна освіта*. Використовується у випадку недостатньої інформованості сім'ї щодо здорового способу життя, схильності до зловживання алкоголем чи наркотичними речовинами тощо;
- *розвиток самостійного життя*. Застосовується у випадку, коли один із членів сім'ї не може в повному обсязі самостійно обслуговувати себе та вести нормальний спосіб життя без сторонньої допомоги;
- *забезпечення безпечним житлом*. За відсутності надійного, безпечного, постійного місця проживання, що необхідно для досягнення мети соціальної реабілітації, має надаватися соціальна допомога;
- *тренінг сімейних взаємовідносин*. Проводиться у разі відсутності достатньої підтримки з боку членів родини, їхнього розуміння сутності психологічної травми, особливості лікування. Розвиток соціальних навичок застосовується для членів родини, що недостатньо соціально активні (не беруть участь у соціальному житті);
- *професійна реабілітація*. Спрямована на можливість кожного члена сім'ї реалізувати власні професійні навички;
- *індивідуальна персоніфікована програма надання члену сім'ї комплексної соціально-психологічної та психіатричної допомоги*. Розробляється у тому випадку, коли член сім'ї усвідомлює, що не здатний самостійно ідентифікувати свої труднощі та дотримуватися рекомендацій з амбулаторного лікування та перерахованих методів (Герасименко, Скрипніков, & Ісаков, 2023).

Для дієвої соціальної реабілітації сімей військовослужбовців оптимальним є залучення мультидисциплінарної бригади (команди). Кінцевою метою соціальної реабілітації є подолання дистресу на основі пасивної соціальної позиції і перехід від деструктивних форм поведінки до конструктивних форм поведінки та відновлення самостійної й активної життєвої позиції. В ідеалі ж профілактичні заходи мають здійснюватися до виникнення стресової ситуації, їх можна реалізувати у вигляді соціальної та психологічної підтримки. Існуючі ініціативи соціальної реабілітації сімей військовослужбовців в Україні реалізуються державними установами, неприбутковими та благодійними організаціями. Ці ініціативи спрямовані на підтримку та допомогу сім'ям військових, які стикаються з труднощами, пов'язаними з умовами війни. Аналіз цих ініціатив виявляє як сильні характеристики, так і сегменти для вдосконалення. У воєнний час сім'ї військовослужбовців стикаються з унікальними викликами, які потребують особливої уваги та підтримки.

Соціальна реабілітація відіграє вирішальну роль у допомозі родинам, щоб подолати труднощі, з якими вони стикаються на багатьох рівнях (Горбунова, 2016). Проблеми містять емоційну травму, фінансову нестабільність, соціальну ізоляцію та напругу в сімейних стосунках. Кожен із цих факторів може мати глибокий вплив на благополуччя сімей і мати тривалий вплив на їхнє життя. Соціальна реабілітація відіграє важливу роль у підтримці сімей військовослужбовців під час та після війни. І пропонує комплексний підхід до задоволення їхніх фізичних, психологічних і соціальних потреб. Впроваджуючи ефективні програми соціальної реабілітації, можна полегшити труднощі, з якими стикаються родини військовослужбовців, сприяти їхньому благополуччю та сприяти реінтеграції в суспільство (Кузьмінський, & Лукашов, 2010). Доцільно розглянути існуючі ініціативи соціальної реабілітації сімей військовослужбовців.

Державні установи. Значну роль у реалізації ініціатив соціальної реабілітації сімей військовослужбовців відіграють державні інституції. Вони часто виділяють ресурси, створюють політику та встановлюють програми для задоволення унікальних потреб сімей. Наприклад, Міністерство у справах ветеранів України зосереджено на комплексній підтримці ветеранів та їхніх сімей, включаючи соціальні, медичні та психологічні реабілітаційні послуги. Центри у справах ветеранів, створені по всій країні, пропонують різноманітні програми реабілітації та забезпечують доступ до пільг. Однак існують певні обмеження в ініціативах державних установ. Такі проблеми, як бюрократія, відсутність координації між різними відомствами та недостатнє фінансування, можуть перешкоджати ефективності їхніх зусиль. Крім того, може існувати розрив між впровадженням політики та фактичним наданням послуг, що призводить до нерівності та нерівномірного доступу до програм соціальної реабілітації сімей військовослужбовців у різних регіонах.

Некомерційні організації. Ветеранські товариства та групи підтримки активно сприяють ініціативам соціальної реабілітації сімей військовослужбовців. Ці організації надають такі послуги, як: консультування, психосоціальна підтримка, професійне навчання та фінансова допомога. Наприклад, такі організації, як Українська асоціація ветеранів АТО та Всеукраїнська громадська організація "Об'єднання "Нескорений", працюють над підтримкою родин військовослужбовців у їхній соціальній реабілітації. Однак потенціал неприбуткових організацій може бути обмеженим через обмеження ресурсів, насамперед фінансових і людських. Джерела фінансування часто невизначені та залежать від пожертв, грантів або волонтерів, що може обмежити масштабованість і сталість програм. Крім того, координація між різними некомерційними організаціями має вирішальне значення, тому необхідно уникнути дублювання зусиль, щоб забезпечити ефективне використання ресурсів.

Благодійні організації. Важливу роль у підтримці соціальної реабілітації сімей військовослужбовців в Україні відіграють благодійні організації, які збирають пожертви від приватних осіб, корпорацій і міжнародних партнерів, щоб надати допомогу в різних формах, включаючи матеріальну допомогу, медичну підтримку та освітні можливості. Такі організації, як Товариство Червоного Хреста України та релігійні благодійні організації, активно сприяють добробуту сімей військових. Ініціативи благодійних організацій забезпечують необхідну негайну підтримку і зазвичай зосереджені на короткостроковій допомозі, а не на довгостроковій реабілітації. Завдання полягає в переході від екстреної допомоги до постійної підтримки, вирішуючи

складні потреби сімей військовослужбовців, що постійно змінюються, після безпосередньої кризи.

Співпраця та координація між державними установами, некомерційними та благодійними організаціями має вирішальний характер для успішних ініціатив соціальної реабілітації сімей військовослужбовців. Синергія між цими організаціями посилює загальний вплив їхніх заходів. Дієві механізми координації, збільшення фінансування та зміцнення партнерства усувають наявні прогалини та забезпечують комплексну підтримку сімей військових.

Існуючі ініціативи щодо соціальної реабілітації сімей військовослужбовців в Україні, які реалізують державні інституції, неприбуткові організації та благодійні організації, є демонстрацією колективних зусиль для вирішення проблем, з якими стикаються ці родини. Хоча кожен сектор має сильні сторони та значний внесок, сфери для покращення містять краху координацію, збільшення фінансування та більш комплексний підхід до довгострокової реабілітації. Постійна співпраця та інновації важливі для надання ефективного та сталої підтримки сім'ям військовослужбовців на шляху їхньої соціальної реабілітації (Кузьмінський, & Лукашов, 2010).

Дискусія і висновки

Реалії сьогодення вказують на напруженість і тривожність ситуації, викликані військовою агресією росії проти України. Серед соціальних груп населення особливо не захищеними залишаються військовослужбовці та їхні сім'ї. Відповідно, соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їхніх сімей є можливістю вирішувати деякі питання їхньої життєвої і професійної соціалізації. Соціальна реабілітація відіграє ключову роль у підтримці сімей військовослужбовців під час та після війни і пропонує комплексний підхід, який відповідає їхнім фізичним, психологічним і соціальним потребам. Впровадження ефективних програм соціальної реабілітації полегшує труднощі, з якими стикаються родини військовослужбовців, сприяє їхньому добробуту та реінтеграції в суспільство.

Соціальна реабілітація сімей військовослужбовців в умовах сучасних реалій потребує дієвих практичних інструментів щодо успішної інтеграції означеної соці-

альної групи в соціум. Перспективами подальших досліджень доцільно вважати моніторинг та аналіз існуючих програм державних та неурядових організацій щодо соціальної реабілітації сімей військовослужбовців.

Список використаних джерел

- Герасименко, Л.О., Скрипніков, А.М., & Ісаков, Р.І. (2023). *Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад*. ВСВ "Медицина".
- Горбунова, В.В. (2016). *Сприяння соціального оточення відновленню та зростанню особистості при посттравматичних станах та розладах*. Наука і освіта.
- Сніфанов, В. (2020). *Основи реабілітації*. СПО–Геотар-Медіа.
- Кияницька, З.П., & Петрошко Ж.В. (2017). *Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми. Сучасні орієнтири та ключові технології*. Обнова Компані.
- Кузьмінський, В.О., & Лукашов, С.С. (2010). *Сімейно-орієнтована соціальна робота*. Молодь.
- Самойленко, В., Яковенко, Н., Петряшев, І. та ін. (2018). *Медична і соціальна реабілітація*. Медицина.
- Сапункова, С., Піц, Л., Гутницька, А. та ін. (2018). *Медична та соціальна реабілітація*. Медицина.
- Тохтамиш, О.М. (2014). *Реабілітаційна психологія*. ТОВ Віндрук.
- Чуйко, О.В., Кунцевська, А.В., Тохтамиш, О.М. та ін. (2021). *Сучасні теорія та практика соціальної реабілітації*. ВПЦ "Київський університет".

References

- Chuyko, O.V., Kuntsevska, A.V., Tokhtamysh, O.M. et al. (2021). *Modern theory and practice of social rehabilitation*. PPC "Kyiv University" [in Ukrainian].
- Epifanov, V. (2020). *Basics of rehabilitation*. SPO-Geotar-Media [in Ukrainian].
- Gerasimenko, L.O., Skrypnikov, A.M., & Isakov, R.I. (2023). *Reaction to severe stress and adaptation disorders. Post-traumatic stress disorder*. Medical University "Medicine" [in Ukrainian].
- Gorbunova, V.V. (2016). *Promotion of the social environment to the recovery and growth of the individual in post-traumatic conditions and disorders*. Science and education [in Ukrainian].
- Kiyanytsia, Z.P., & Petrochko, Zh.V. (2017). *Social work with vulnerable families and children. Modern landmarks and key technologies*. Renewal of the Company [in Ukrainian].
- Kuzminsky, V.O., & Lukashov, S.S. (2010). *Family-oriented social work*. Young [in Ukrainian].
- Samoilenko, V., Yakovenko, N., Petryashev, I. et al. (2018). *Medical and social rehabilitation*. Medicine [in Ukrainian].
- Sapunkova, S., Pitz, L., Gutnitska, A. et al. (2018). *Medical and social rehabilitation*. Medicine [in Ukrainian].
- Tokhtamysh, O.M. (2014). *Rehabilitation psychology. Educational and methodological manual*. LLC Windruk [in Ukrainian].

Отримано редакцію журналу / Received: 16.01.24

Прорецензовано / Revised: 06.02.24

Схвалено до друку / Accepted: 16.02.24

Kateryna AKSONOVA, PhD Student
ORCID ID: 0009-0009-3845-3009
e-mail: aksonovakaterina@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

REALITIES AND PROSPECTS OF SOCIAL REHABILITATION OF THE FAMILIES OF MILITARY PERSONNEL IN THE CONDITIONS OF WAR

Background. In today's conditions, professional assistance aimed at restoring the mental, social well-being and economic stability of the citizens of Ukraine is of great importance. Among a number of social practices that are in demand and actualized in the conditions of modern challenges, the leading place belongs to social rehabilitation work. The realities and prospects of social rehabilitation in modern Ukrainian society are considered. The importance of social rehabilitation as a means of solving the needs of military personnel's families and alleviating the difficulties they face at many levels is explored.

Methods. In the research process, methods of theoretical analysis of scientific publications, comparative analysis of regulatory documents, methods of cognitive-behavioral therapy, relaxation training and stress management were applied. Social transformations, the impact of changes and upheavals in wartime conditions are analyzed. Challenges to Ukrainian society caused by Russia's military aggression against Ukraine are singled out, including financial instability, emotional trauma, social isolation and tension in family relationships. The role of social rehabilitation in providing a comprehensive approach to support of military personnel's families, taking into account their physical, psychological and social well-being, is indicated.

Results. The structural components of social rehabilitation of military personnel's families were determined, the approaches of foreign and Ukrainian researchers and practitioners to the disclosure of this problem were analyzed. Modern social rehabilitation initiatives implemented by state institutions, nonprofit and charitable organizations are highlighted.

Conclusions. Prospects for improving social rehabilitation programs, which advocate expanding access to mental health services, improving financial support systems, expanding educational opportunities for children, and improving employment assistance for spouses, are considered. The problems of social rehabilitation of military personnel's families, which in the conditions of the full-scale invasion of Russia into Ukraine are separated into the theory and practice of social rehabilitation, are updated. Ways of providing the necessary support to the families of the military personnel, which will allow them to overcome the difficulties of the war and rebuild their lives, are proposed.

Keywords: distress, psychological trauma, readaptation, resocialization, social rehabilitation, social work.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.